

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Czerjak Milána

**AZ EMBER ÁBRÁZOLÁSA ÉS A MŰVÉSZET ÉS ALKOTÁS PROBLÉMÁI
GOGOL „PÉTERVÁRI ELBESZÉLÉSEK” CÍMŰ
ELBESZÉLÉSCIKLUSÁBAN**

Szeged
2012

I. Mint ismeretes, a világirodalom klasszikusainak alkotói örökségéről beszélve különböző szempontokat kell figyelembe venni, például az adott kor szellemi állapotának jellemzését, amely az egyes alkotók munkásságát meghatározta és értelmezésük egyik feltétele. Gogolról is elmondható, hogy könyvtárnyi szakirodalom, könyv és tanulmány foglalkozott már művészetével, a gogoli „titok” megfejtésével. Véleményem szerint a számos kiváló kutató-elemző próbálkozás mellett is célszerű Gogol életművének új szempontból történő újraértelmezése, hiszen korunk is számos új lehetőséget, megközelítési módot kínál a nagy író munkásságának értelmezésére és értékelésére.

Jelen disszertációban Gogol utolsó elbeszélés-ciklusát az író egész életművének, művészi és nem kifejezetten művészi tevékenységének részeként vizsgálom. Megjegyzendő, hogy a korábban a szakirodalom által a nem kifejezetten művészi írások közé tartozó „Válogatás barátaimmal folytatott levelezéséből”, valamint a „Szerzői önvallomás” című írásokat a legújabb szakirodalom már az életmű szerves, elidegeníthetetlen részének tekinti.

Megjegyzendő, mint arról a Gogolról szóló szakirodalom legjelesebb szerzőinél olvashatunk, Gogol műveiben kora és korábbi századok kultúrhagyományait használta fel, az orosz és kisorosz, valamint az európai folklór alkotásait éppúgy, mint ezen országok irodalmait, meséit, mítoszait stb. A szakirodalom különös jelentőséget tulajdonít Gogol bibliai olvasmányainak, illetve a német romantika egyes képviselőinek.

Azt lehet mondani, hogy Gogol titka a „Holt lelkek” hetedik fejezetének elején található „könnyeken keresztül történő nevetés” önmeghatározásában rejlik. Ennek a kérdésnek a vizsgálata a fentebb jelzett információs feladat fontos részét kell képeznie. Ezen kérdés elemzése és megvilágítása nélkül elképzelhetetlen, hogy munkásságának legfőbb problémájával, az **ember** problémájával foglalkozzunk.

A gogoli életmű neves kutatója, a filozófus Zenykovszkij az író alkotó tevékenységét „leleplező pátoszként” határozza meg. A gogoli „romlottságtól történő elrugaszkodást” már Puskin is Gogol jellemző tulajdonságaként említette.

Valóban, a „Holt lelkekben” az író az embereket hatalmába kerítő szenvedélyekről ír. Figyelemre méltó, hogy Gogol már a „Holt lelkek” hetedik fejezetének elején egy számára mindvégig megmaradó élményről, a meg nem értett

író keserű tapasztalatáról ír, amely írói szándékának a kortársak által történő félreértelmezéséből fakad. Ez az írói szándék Gogol esetében elválaszthatatlan a moralista Gogol törekvésétől, ami úgy foglалható össze, hogy művei által az író az egész társadalmat, az egész emberiséget kívánta egy morális megrendülést követően az igaz útra téríteni, az ember elhagyott, elvesztett istenarcúságát visszaszerezni.

A fentebb említett művekben, különösen a „Szerzői önvallomásokban” gyakran találkozhatunk az író ezen törekvésével.

Közismert, hogy Gogol alkotói munkássága értékelésekor gyakran hivatkozott Puskin véleményére. Gogol, Puskinhoz hasonlóan féltő szeretettel írt Oroszországról, az orosz kultúra sorsáról, Oroszország rendeltetéséről. Mindkét író hazája sorsán töprengve a fenti kérdést, illetve az arra adott választ Nagy Péter uralkodásával, az Európára ablakot nyitó péteri reformokkal kapcsolja össze. (Puskin: Stanzák, 1826).

Gogol „Válogatott leveleinek” XVIII levelében, amelynek címe „Négy levél különböző személyekhez a Holt lelkek kapcsán”, a második levélben Péter reformjáról szólva a cár mindenekelőtt az értékek igaz, transzcendens igazságból származik, annak megfelelő hierarchiáját állítja vissza. Gogol – mint korábban Puskin is – I. Péter cárt az igazi értékek letéteményesének tartja, aki reformjaival az abszolutisztikus monarchia államát is ezen értékeknek megfelelően kívánta berendezni. Gogol idézett levelében korának megváltozott, értékvesztő szellemi-kulturális állapotára utalva a megoldást is az egyetemes szellemi-morális megújulásban, újjászületésben látja, az értékek transzcendens megalapozottságának jegyében.

A fentiekben Gogol – véleményem szerint – a szellemi kultúra kérdését összekapcsolja az államiság fogalmával. Gogol elképzelése szerint a társadalom intézményeinek ideális rendeltetésük szerint a világegyetem, a teremtés ontológiai elvet és metafizikai rendjét kell megvalósítaniuk, amely nemhogy nem tagadja, hanem ellenkezőleg, integrálja a nép valláson alapuló kulturális-szellemi örökségét és erkölcsi értékrendszerét. A kultúra és államiság nem lehet egymás kölcsönösen kizáró fogalom. Ezen a ponton, úgy gondolom, nem felesleges felhívni a figyelmet arra, hogy az író fentebb jelzett álláspontja milyen mértékben cseng össze mind az

Ószövetségnek az ember teremtéséről és istenarcúságáról, mind az Újszövetség adományokról szóló részeivel.

Gogol írásai alapján egyértelműen megállapítható, hogy az író egész életművét a keresztény kultúra eszmeisége hatja át.

Nyikolaj Bergyajev a keleti és a nyugati kultúra összehasonlításakor az orosz eszme ortodoxiából származó eszkatologizmusát a kereszténység ontológiailag leginkább megalapozott formájának tartja. Ugyanabban a művében Bergyajev Gogolt nem szatirikusnak, de nem is realistának tartja, hanem fantasztának, aki nem valódi embereket ábrázol, hanem elementáris gonosz szellemeket, mindenek előtt a hazugság szellemét, amely a hatalmába kerítette Oroszországot.

Gogol saját munkásságát a gonosz, a társadalmi bűnök és a romlottság mint társadalmi jelenség komikus és karikatursztikus ábrázolásaként értelmezte. Puskin az elsők között hívta fel a figyelmet Gogol egyedülálló képességére, amellyel az élet romlottságát döbbenetes erővel megjeleníti. Gogol erről a „Holt lelkekről” írt második levelében tesz említést, amelyben írói önmeghatározását és alkotói pozíciójának jellemzését adja.

Gogol műveinek túlnyomó többségében nem az emberi erényeket, hanem a bűnöket elemzi, beleértve saját „bűnösségét” is. Merezskovszkij úgy gondolta, hogy az ördög Gogolt egész életén át üldözte.

II. Korai elbeszélésciklusában, az „Esték egy gyikanykai tanyán” elbeszéléseiben Gogol Jurij Mann szerint megszemélyesíti a gonoszt. A neves kutató szerint az ebben a ciklusban ábrázolt ördög nem minden esetben eredeztethető a tulajdonképpeni orosz folklórbeli „tisztátalan lélekből”, más kutatók is némely figurát a német romantika hagyományával kapcsolják össze. Az ukrán és orosz folklór, valamint az irodalmi hagyománynak megfelelően ezen korai elbeszélések ördög-alakja nemegyszer komikus, karikatursztikus ábrázolás tárgyává válik, s miután nevetségessé vált, többé nem veszélyes. Ilyen ábrázolás tárgya az ördög a „Karácsony éjszakája” című elbeszélésben a kovács és az istenes festő Vakula festményén

Ami Gogol a művészet alakító, a világban megrendült harmóniáját újjáteremteni képes erejéről és rendeltetéséről való elképzelését illeti, jól példázza az

író első elbeszélésének befejező részéből vett mondat: „A szorocsinci vásár” c. elbeszélésről van szó, amelyben a népi művész, a hegedűs hangszerét megszólaltatva visszaállítja az ördög, a gonosz szellem mesterkedési következtében megbillent harmóniát.

A továbbiakban azonban világossá válik, hogy a gonosz szellem nem tűnik el véglegesen a világból, s az idézett elbeszélés végére a személytelenség alakjában érhető tetten. Gogol további munkásságában mélyebben elemzi az életben fellelhető gonosz szellem és az emberre gyakorolt bénító-pusztító hatását.

A következő, „Mirgorod” c. ciklus „Vij” című elbeszélésében személytelenségének, szellem nélküli ürességének következtében éppen a világban harmóniát teremteni hivatott szellemi ember, a teológus-filozófus Homa Brut válik a pusztító erők áldozatává. A „Régimódi földesurak” című elbeszélésben látható, hogy az egyébként jószágos, szeretetteljes emberek is a kárhozat áldozatává válhatnak, amennyiben nincs bennük szellemiség és nincs kapcsolatuk Istennel. Ebből a kapcsolatnélküliségből a sok kutató által szerelemnek minősített érzés megszokásként jelentkezik.

A „Pétervári elbeszélések” „Az arckép” című darabjában Gogol analóg problémát érint a festő Csartkov sorsát ábrázolva, de ez utóbbi elbeszélésben a gonosz már metafizikai méreteket ölt, önállósulva pusztító erővé válik. Az önállóvá váló metafizikai gonosz kapcsán a vallásos metafizika egyrészt az önállósuló gonoszra teszi a hangsúlyt, ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni az ortodox kereszténységnek a gonoszon történő felülemelkedésről, a „rossz meghaladásáról” szóló tanítását. Ezzel kapcsolatban Szergej Bulgakov a rossz természetéről írott metafizikai tanulmányát említeném, amelyben a szerző a világban ható rosszról mint az ember által aktualizált „semmiről” beszél, aminek nincs igazi ontológiai alapja. Sz. Bulgakovval egy másik jeles orosz vallásfilozófus, Pavel Florenszkij is egyetért. Martin Buber „A hit két formája” című művében „A tudás fája” című fejezetben a gonosz emberi életbe történő behatolásának és aktualizálódásának alapos elemzését adja.

Még egyszer szeretném hangsúlyozni, hogy a Gogol műveiben ábrázolt gonosz mint nem a léthez tartozó szerepel a földi életben; kiküszöbölésének,

leküzdésének lehetőségeit, módozatait mind művészeti alkotásaiban, mind az ún. nem kimondottan művészi alkotásaiban az író élete végéig kutatta.

V. Zenykovszkij szerint a gogoli ábrázolás mögött az emberi lélek bonyolult témája húzódik meg. Erről írt Gogol is számos helyen „Szerzői önvallomásaiban, melyben. az író művészi elhivatottságáról és feladatvállalásáról szól.

Gogol a művészetet nem az élet utánzásában látja, mivel az élet a gonosz hatalmában van, s nem is az élet démonikus ábrázolásában, hanem az alkotói eszme művészi megvilágításában, ami az információáramlás nézőpontjából nehezen érthető.

Az a körülmény, hogy Gogol korai „A nő” című cikkét a szakirodalomban nem kellő mértékben vizsgálták, arról tanúskodik, hogy nem egészen értették meg Gogol alkotói krédóját. Ezt a művét kizárólagosan szofiológiai aspektusban lehet megérteni. Grigorij Szkovoroda, a XVIII. század végi kisorosz vallásfilozófus, műveiben sokat foglalkozott a Sophia-tannal, valamint a „belső ember” problémájával.

Véleményem szerint a szofiológiai gondolkodás meghatározó tényező Gogol alkotói gondolatvilágában.

Nem szeretnék szofiológiai rendszereivel és a velük folytatott vitákkal foglalkozni, jelen dolgozatomban. Gogol számára ugyanakkor a Szófia esztétikai aspektusa is igen fontos, a világot alkotó esztétika, vagy a bölcsesség mint Szépség. Gogol szerint a szépség a világ harmóniája isteni eszméjének művészi kifejezése, amely gondolat megfelel Sz. Bulgakov által az alkotás Szófia-jellegéről mondottaknak.

Ez az a nézőpont, amelyből – véleményem szerint – Gogol művészetének értelmezésében új perspektíva nyílik, amely szorosan összekapcsolható a pétervári ciklus elbeszéléseivel.

III. Ezek az elbeszélések képezik a disszertáció tényleges tárgyát, kutatási témáját. A pétervári elbeszélések ciklusában az író nem szakítja meg korábbi gondolkodásmódját az eszme változatlanul összekapcsolható szofiológiai megközelítésből a korábbi művekkel, csak nagyobb intenzitással jelentkezik.

Itt már a nagyvárosról van szó (amit ráadásul eleve úgy alapított I Péter mesterségesen), egy új életről, új világrendről. Az értékrend átalakult, az egzisztencia

hétköznapi, gyarló elemei kerülnek előtérbe. Gogol egyszerű kisemberek, akik ennél fogva még inkább ki vannak téve a lét látszólagosságának, felszínességének.. Miután ugyanúgy mint a korábbi ciklusok hőseinél a gogoli értékrend elemei (lélek, szellem, hit) valamelyikében hiányt szenvednek, így bukásra ítéltetnek. A nagyvilági élet illuziórikus forgatagában, mint látható még a művész lásd a festő sem képes felismerni a helyes utat. A látszatok, a felszín elnyomják elfedik a mélyebb, de annál magasztosabb világot. A hősök téveszmékbe esnek, és enek következtében a tárgyaknak tulajdonítják a sopiai szépség isteni mivoltát tárgyaknak („Köpeny”) és a romlottságnak („Nyevszkij Proszpekt”)

A Róma című elbeszélésében úgy látszik Gogol megtalálja a megoldást az ember problémájára, új eszkatológiai perspektívát állít fel. A herceg az „új” Párizsból „régiből” hazájába visszatérve felfedezi annak szépségeit, a nép egységét. Minden, amit lát és tapasztal a sopia szépségében egyesül.

Mindezek megalapozott feltárásához és alátámasztásához forrást elemeztem, értékeltem, kerestem és találtam meg bennük azokat a részeket, elemeket, melyek tartalmazzák azt a gogoli eszmekepet, azt a világot, melyben bemutatja a lélek, szellem, hit szükségességét, Istenhez való természetes közeledést, mely szükséges ahhoz, hogy ez ember is egységes egész legyen, és az emberiség is találkozhasson az „Égi Testvériségben”

A vizsgált és említett forrásmunkák alapján megállapítható, hogy Gogolnál létezik és jelen van a dolgozat tárgyát képező vertikális szellemi világ

A ciklusok vizsgálata és az irodalmi előzménykutatás során egyértelművé vált és sikerült alátámasztani a gogoli gondolkodás egységét, ennek jelenlévő, általam vizsgált új vetületét.

A fő rész megállapításai még konkrétabban bemutatják ennek a gondolatnak, eszmerendszernek a meglétét.

A TÉMÁVAL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓ

1. Проблемы онтологизма изображения зла в эстетическом мировоззрении Гоголя // *Dissertationes Slavicae*, XXIII. Материалы и сообщения по славяноведению. Szeged, 2004. с.103-112.
2. Проблемы неполноты бытия в повести Гоголя «Шинель» // *Slavica*, XXXIII. Debrecen, 2004. с. 161-169.
3. Осмысление демонизма в творчестве Пушкина и его современников: Гете, Байрона, Лермонтова // А.С. Пушкин и мировой литературный процесс. Сборник научных статей по материалам Международной научной конференции, посвященной памяти профессора Арнольда Алексеевича Слюсаря. Одесса: Астропринт, 2005. с. 167-171.
4. Идеиная проблематика кризиса творчества у Гоголя («Невский проспект») // Гоголевский сборник. Выпуск 4 (2). СПб.- Самара, 2005. с. 81-90.
5. Возвращение «блудного» князя. По повести Н. Гоголя «Рим» // Гоголь и 20 век. Материалы международной конференции, организованной докторской программой ELTE «Русская литература и культура между Востоком и Западом». Вр., 2010. с. 253-262.
6. Гений и злодейство, А.С. Пушкин «Моцарт и Сальери» // А.С. Пушкин и мировой литературный процесс. Сборник научных статей по материалам Международной научной конференции, посвященной памяти профессора А. А. Слюсаря. Одесса: Астропринт, 2010. с. 219-226.

7. A művészet mint kommunikativ aspektus Gogol alkotásfilozófiájában // A varázsgyűrűtől interkonfesszionális kommunikációig. Szerk.: Tóth Zsófia Anna. Szeged: Primavare, 2011. c. 43-51.

8. Духовная проблема человека в творческом мире Кафки и Гоголя // Серебряный век: диалог культур. Сборник статей по материалам III Международной научной конференции, посвященной памяти доктора филологических наук, профессора С.П. Ильева. Одесса: Астропринт, 2012.